

# Fonetyka francuska dla leniwych, czyli jak uzyskać zadowolający efekt (komunikacyjny) przy minimum wysiłku

EWA PILECKA

Artykuł poświęcony jest tym cechom systemu samogłoskowego i spółgłoskowego języka francuskiego, które sprawiają największe trudności uczniom polskojęzycznym, a zarazem mają duże znaczenie dla skuteczności komunikacyjnej. Zawarte w nim listy par minimalnych (par słów o odmiennym znaczeniu różniących się tylko jednym fonemem) mogą posłużyć jako punkt wyjścia do ćwiczeń z zakresu rozumienia i korekty wymowy.

Wymowa jest tym aspektem języka francuskiego, który w równej mierze budzi zachwyt osób, które decydują się na naukę tego języka<sup>1</sup>, co... niepokoi. Pierwszą przyczyną trudności jest rozbieżność między pisownią a wymową (*Które z liter należy wymawiać, a których nie? Dlaczego Francuzi piszą „eau”, a wymawiają „o”?* Czasami mam wrażenie, jakby bawili się w tworzenie szyfru i to możliwie jak najbardziej skomplikowanego ... – stwierdziła jedna ze studentek romanistyki). Drugą przyczyną to rozbieżność między systemami fonetycznymi języka francuskiego i polskiego: w każdym z nich istnieją fonemy, których nie spotka się w drugim. Dla Polaków symbolem tej „inności” stało się francuskie *r*, o którego wymowę dopytują często internauci na stronach poświęconych nauce języków<sup>2</sup>. Tymczasem to, czy w danym słowie wymówimy *r* francuskie, czy *r* polskie, nie wpływa na jego zrozumienie (są zresztą regiony we Francji, gdzie *r* wymawiane jest tak samo, jak robią to Polacy). Nie znaczy to oczywiście, że należy zniechęcać uczniów do prób „mówienia jak paryżanie”, warto jednak uświadomić im, że znacznie ważniejsze są pewne inne różnice, których opanowanie zapewnia nie tylko walory este-

tyczne wymowy, ale jest również niezbędne dla skutecznej komunikacji.

Językoznawcy mówią w takim przypadku o cechach dystynktywnych dźwięków mowy, czyli cechach powodujących zmianę znaczeń wyrazów. Prosty i często przywoływany przykładem jest cecha dźwięczności/bezdźwięczności: w przeciwstawnych sobie parzyście spółgłoskach – np. *b/p*, *d/t*, *g/k* – stanowi punkt wyjścia dla tworzenia par słów, np. *bal/pal*, *dom/tom*, *gicz/kicz* – tak zwanych par minimalnych.

Warto podkreślić, że cechy dystynktywne nie mają charakteru absolutnego – różnica, która jest istotna w jednym języku, nie musi być obecna w innym; i tak np. *l* (w transkrypcji fonetycznej [l]) i *r* (w transkrypcji – [r]) są dwoma różnymi fonemami w języku polskim, ale nie w japońskim, tak więc dla Japończyka dwa polskie słowa różniące się w piśmie tylko tą jedną literą – np. *ród* i *lód*, *lektor* i *rektor* – są w praktyce nie do rozróżnienia.

Podobnie jest w przypadku różnicy między francuskim *e* zamkniętym i *e* otwartym. „Na pierwszy rzut ucha” Polak będzie miał problem z uświadomieniem sobie, że np. *fée* [fe] ‘wróżka’ i *fait* [fɛ] ‘fakt’ to dwa różne słowa, a kiedy już – najczęściej poprzez stwierdzenie różnicy

w pisowni – zaakceptuje tę sytuację, to i tak zapewne trudno będzie mu początkowo różnicować ich wymowę (w obu przypadkach na końcu wyrazu będzie skłonny wymawiać *e* otwarte [ɛ], czyli to, które brzmi bardziej swojsko, podobnie do polskiego *e*).

Co ciekawe, trudność z wymówieniem *e* zamkniętego [e] jest bardziej mentalna niż obecna we właściwościach naszego aparatu artykulacyjnego! W niektórych polskich słowach występuje dźwięk bardzo zbliżony do francuskiego [e]; jeśli przysłuchać się uważnie, w ustach Polaka *e* w słowach *ten* i *zielony* nie jest identyczne – to drugie pod wpływem poprzedzającego go *i* wymawiane jest ze znacznie bardziej rozciągniętymi kącikami ust, niż „zwykłe” polskie *e*, w sposób charakterystyczny właśnie dla francuskiego *e* zamkniętego. Jednak konia z rzędem temu, kto tej różnicy jest świadom. Dlaczego tak jest? Człowiek, istota z natury leniwa, stara się ograniczyć wysiłek tam, gdzie tylko to możliwe, czyli, w przypadku języka, tam, gdzie nie jest on konieczny dla osiągnięcia celu, którym jest zrozumienie. Jeśli nieco odmienne wymówienie jakiegoś dźwięku nie powoduje zmiany znaczenia słowa, odmiennosc ta jest przez nas po prostu ignorowana.

Wymówienie w słowie „zielony” *e* otwartego [ɛ] (czyli takiego, jak w słowie „ten”) jest trudniejsze i daje wrażenie pewnej dziwaczności; nie miałyby jednak negatywnego wpływu na jego zrozumienie. Językoznawca stwierdziłby zatem, że w języku polskim stopień rozwarcia samogłoski *e* nie jest cechą dystynktywną, czyli różnicującą znaczenie. Inaczej jest we francuskim: istnieją liczne pary słów (tzw. pary minimalne), które różnią się tylko tym, czy przy wymowie *e* odstęp między wargami mówiącego jest mniejszy albo większy (np. *thé* [te] ‘herbata’/*taie* [tɛ] ‘poszewka’, *je parlerai* [ʒəparlɔʁe] ‘będę mówić’/*je parlerais* [ʒəparlɔʁɛ] ‘mówił(a)bym’). Co istotne, różnice wymowy występują tylko w niektórych pozycjach, najczęściej w sylabie akcentowanej, natomiast w innych są „neutralizowane”, czyli zacierane<sup>3</sup>, jako że nie wpływają na zmianę znaczenia – co jest kolejnym dowodem na to, że wysiłek artykulacyjny opłaca się tylko tam, gdzie jest naprawdę konieczny!

A zatem, choć dążenie do perfekcyjnej wymowy jest rzeczą chwalebną, to zgodnie z założeniami podejścia komunikacyjnego korygująca interwencja nauczyciela istotna jest przede wszystkim w sytuacji, gdy utrwalenie niewłaściwej wymowy powodowałoby ryzyko braku zrozumienia. Pod tym też kątem omówiono tu najważniejsze opozycje systemu samogłoskowego i spółgłoskowego języka francuskiego.

Ponieważ język francuski ma wiele odmian, występujących w różnych regionach (najwyraźniejsza linia

podziału przebiega między północą a południem, wymowa paryżanina różni się bardzo od wymowy mieszkańca Marsylii czy Tuluzy) oraz w krajach frankofońskich (Belgia, Szwajcaria, kanadyjski Quebec), poniżej odwołujemy się jedynie do *standardowego* francuskiego, za jaki uważany jest język regionu Ile-de France, w jego wersji starannej, którą słyszy się też najczęściej w mediach.

### Samogłoski

Francuskie samogłoski są szczególnym wyzwaniem dla Polaków; staje się to oczywiste, kiedy uświadomimy sobie, że w języku polskim mamy 8 samogłosek oznaczanych odpowiednimi literami (6 ustnych i dwie nosowe), we francuskim zaś dwa razy więcej (patrz rys. 1, 2, 3, 4). Liczbę tę można jednak od razu zredukować do 14, jako że we współczesnej wymowie francuskiej – a wbrew temu, co znajdziemy w podręcznikach gramatyki czy w transkrypcji słownikowej – dwie opozycje samogłoskowe w praktyce zanikły; mowa tu o parach [a] / [ɑ] oraz [ɛ̃] / [œ̃]. Za każdym razem zwyciężyła samogłoska, która wymagała mniejszego wysiłku artykulacyjnego: przednie, niezaokrąglone (a więc wymagające mniejszego napięcia mięśni) [a] zdominowało tylne i zaokrąglone [ɑ], a niewymagające zaokrąglenia [ɛ̃] rozpowszechniło się kosztem zaokrąglonego [œ̃].

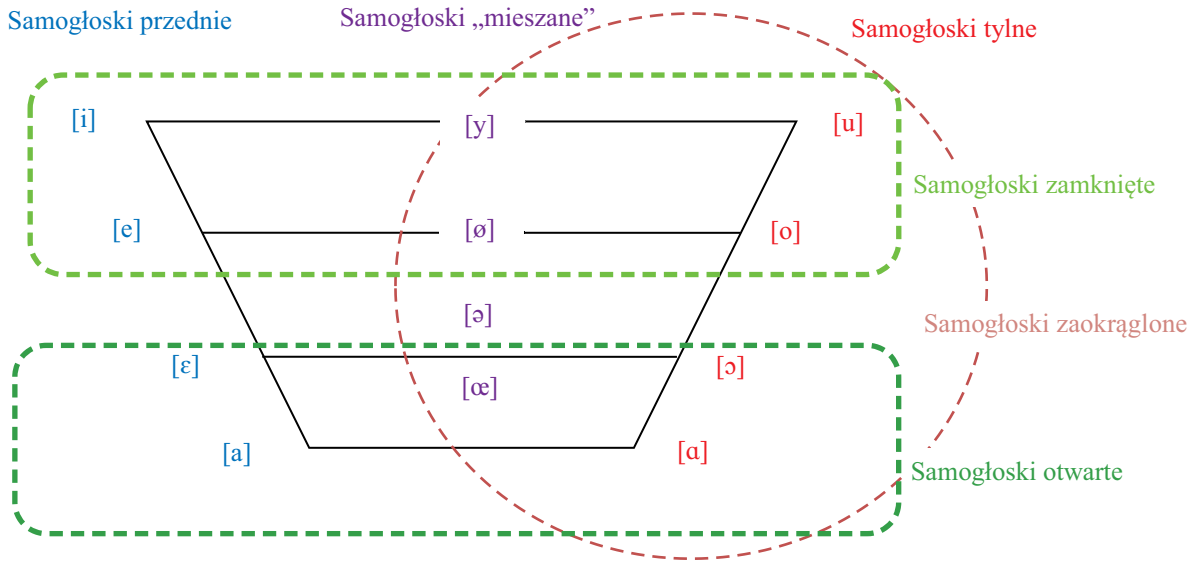
Z listy „problematicznych” samogłosek można też wykreślić [i], [u], [ɛ̃] i [ɔ̃]) – Polak nie ma problemu z ich poprawnym wymówieniem, bo wszystkie istnieją w naszym systemie fonetycznym. Przyjrzyjmy się zatem bliżej tym kilku fonemom, których w języku polskim brak, oraz ich najbliższym sąsiadom w trapezie artykulacyjnym, czyli parom (a czasami trójkom dźwięków), które wprawiają w konsternację niewprawione ucho i niewyginastykowany aparat artykulacyjny naszych uczniów.

### Różnica między [o] i [ɔ]

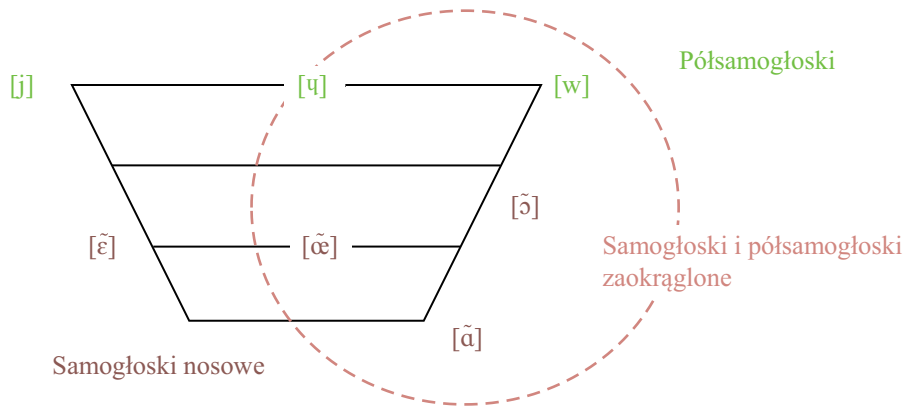
Różnica wymowy między samogłoską otwartą i zamkniętą jest w przypadku tej pary dźwięków istotna w zasadzie tylko w sylabie akcentowanej zamkniętej (tj. zakończonej na wymawianą spółgłoskę), jako że: 1) w sylabie akcentowanej otwartej (czyli zakończonej na samogłoskę) występuje wyłącznie [o], nigdy zaś [ɔ]; 2) brak jest par minimalnych z [o] i [ɔ] w pozycji nieakcentowanej, a wymawiany dźwięk stanowi często wersję pośrednią między *o* otwartym i *o* zamkniętym.

Ponieważ w języku polskim nie występuje [o], warto zwrócić uwagę naszych uczniów na te przypadki, w których wymówienie polskiego (czyli otwartego) *o* powoduje zmianę znaczenia. Poniżej podajemy przykładową listę par minimalnych, które można wykorzystać w ćwiczeniach na rozróżnianie – bierne i czynne – [o] i [ɔ].

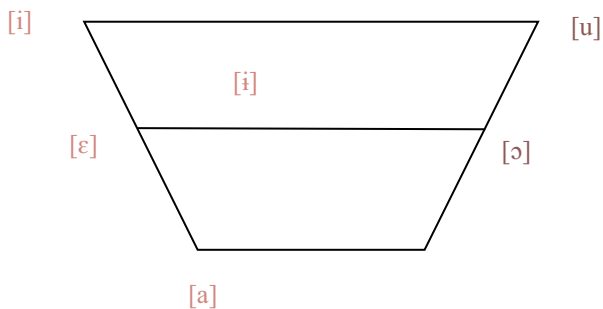
RYS. 1. Schemat artykulacji francuskich samogłosek ustnych (kolorami oznaczono poszczególne grupy samogłosek)



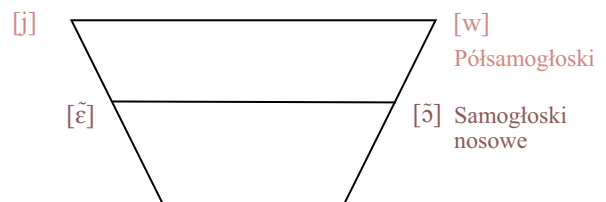
RYS. 2. Schemat artykulacji francuskich samogłosek nosowych i półsamogłosek



RYS. 3. Schemat artykulacji polskich samogłosek ustnych



RYS. 4. Schemat artykulacji polskich samogłosek nosowych i półsamogłosek



*arôme* [aʀɔm] / *à Rome* [aʀɔm]  
*Aude* [ɔd] / *ode* [ɔd]  
*Baule* [bol] / *bol* [bɔl]  
*Beauce* [bos] / *bosse* [bɔs]  
*beauf* [bof] / *bof* [bof]  
*beauté* [bote] / *botté* [bɔte]  
*côte* [kot] / *cote, cotte, kot* [kɔt]  
*faune* [fon] / *phone* [fɔn]  
*heaume, ohm* [ɔm] / *homme* [ɔm]  
*hôte, haute* [ot] / *hotte, hot* [ɔt]  
*khôl* [kol] / *colle* [kol]  
*laube* [lob] / *lobe* [lob]  
*lauge* [loʒ] / *loge* [loʒ]  
*(il) môte* [mot] / *motte* [mɔt]  
*nôtre* [notʀ] / *notre* [notʀ]  
*oh, fils!* [ofis] / *office* [ɔfis]  
*Paule, pôle* [pol] / *Paul* [pɔl]  
*paume* [pom] / *pomme* [pɔm]  
*rauque* [rok] / *roc, rock, roque* [ʀɔk]  
*saule* [sol] / *sol, sole* [sol]  
*saute* [sɔt] / *sotte* [sɔt]  
*Saone* [son] / *(il) sonne* [sɔn]  
*taupe* [top] / *top* [tɔp]  
*vôtre* [votr] / *votre* [votr]

### Różnica między [ø] i [œ]

Opozycja między wersją otwartą i zamkniętą tej głoski związana jest zasadniczo z typem sylaby: jeśli kończy się ona samogłoską, będzie nią zamknięta [ø] (jak np. w słowie *peu* [pø] ‘mało’), natomiast w sylabie kończącej się spółgłoską dominuje<sup>4</sup> [œ] otwarte, jak w *peur* [pœʀ] ‘strach’. Najważniejsze jest jednak spostrzeżenie, że różnica między [ø] i [œ] nie ma w praktyce wartości dystynktywnej, nie decyduje zatem o zmianie znaczenia wyrazu<sup>5</sup>.

### Różnica między [e] i [ɛ]

Zróznicowanie wymowy ma przede wszystkim duże znaczenie dla niektórych form czasowników, pozwalając np. odróżnić bezokolicznik, participle passé czy formę passé simple od form imparfait (*parler, parlé, parlai* [parle] / *(je, tu) parlais, (il) parlait, (ils) parlaient* [parle]) albo czas przyszły (*(je) parlerai* [ʒəparlœʀe]) od trybu warunkowego (*(je) parlerais* [ʒəparlœʀe]).

Poniżej przykładowa lista słów z [e] i [ɛ] tworzących pary minimalne;

*(j') ai* [e] / *(que j') aie, (il) est, haie* [ɛ]  
*bée* [be] / *baie, bey* [bɛ]  
*caler* [kale] / *Calais* [kale]  
*ces, ses* [se] / *(je) sais, (il) sait* [sɛ]

*(il) crée* [kre] / *craie, crêt* [krɛ]  
*coffrer* [k frɛ] / *coffret* [k frɛ]  
*des, dé* [de] / *dais, dès* [dɛ]  
*et* [e] / *est, (je) hais, haie* [ɛ]  
*feé* [fe] / *fait* [fɛ]  
*gré* [grɛ] / *grès* [grɛ]  
*gué* [ge] / *gai, gay, guet* [gɛ]  
*les* [le] / *lait, laid, legs* [lɛ]  
*mes* [me] / *mais, mai, mets* [mɛ]  
*né, nez* [ne] / *(il) nait* [nɛ]  
*nier* [nje] / *niais* [nje]  
*poignée* [pwane] / *poignet* [pwane]  
*pré* [pre] / *prêt, près* [prɛ]  
*ré* [re] / *raie, rets* [rɛ]  
*tes, thé* [te] / *taie* [tɛ]  
*tirer* [tire] / *tiret* [tire]

Czasami nawet mimo niepoprawnej wymowy szerszy kontekst pozwala odgadnąć, o jaki wyraz chodziło mówiącemu; i tak na przykład końcówce [e] w *il va chanter* [ilvaʃãte] wymówione (niepoprawnie) jako [ɛ] nie przeszkodzi w zrozumieniu, bo sama składnia wskazuje na to, że po *il va* powinien znaleźć się bezokolicznik (*chanter* [ʃãte]), a nie forma czasu przeszłego imparfait (*chantait* [ʃãte]). Gorzej, jeśli nakłada się na siebie kilka błędów: niepoprawne [ʒɛʃãte] może oznaczać w intencji mówiącego zarówno *je chantais* [ʒɛʃãte], jak i *j'ai chanté* [ʒɛʃãte].

### Różnica między [ø], [œ], [ə] a [ɛ], [e]

Do pary [ø] / [œ] można dodać nieme *e* (fr. *e muet*) [ə], bardzo do nich zbliżone artykulacyjnie (podobnie zaokrąglone, wymawiane jako mniej lub bardziej otwarte, różnica polegająca na mniejszym napięciu mięśni ust jest trudna do wychwycenia nawet dla rodowitego Francuza) – słowa *je* [ʒə] i *jeu* [ʒø] brzmią w zasadzie jednakowo. Na oddzielny symbol w alfabecie fonetycznym zasłużyło *e* nieme ze względu na to, że – w odróżnieniu od [ø] i [œ] – pojawia się i znika, czyli jego wymówienie zależne jest m.in. od mniej lub bardziej starannej wymowy.

Uchwycenie różnicy między trzema wspomnianymi wyżej zaokrąglonymi fonemami [ø], [œ], [ə] a *e* niezaokrąglonym (zwłaszcza z otwartym [ɛ], czyli takim, jakie znają dobrze Polacy, oraz w mniejszym stopniu z zamkniętym [e], jako że to ostatnie bywa przez naszych uczniów mylone raczej właśnie z [ɛ]) – jest chyba największym wyzwaniem. Warto je podjąć, bo pozwala na zróżnicowanie par minimalnych z końcową sylabą otwartą (np. *feu* [fø] / *fait, (tu) fais, (il) fait* [fɛ] oraz *fée* [fe]) i zamkniętą (np. *jeune* [ʒœn] lub *(il) jeûne* [ʒø̃n] / *gêne, gène* [ʒɛn]). A oto lista przykładów:

*boeufs* [bø] / *baie* [bɛ]; *bée* [be]  
*ce, se* [sə], *ceux* [sø] / (*il*) *sait* [sɛ]; *ces, ses* [sɛ]  
*choeur, coeur* [kœʀ] / *Caire* [kɛʀ]  
*coûteux* [kutø] / *coûter* [kute], (*il*) *coûtait* [kutɛ]  
*deux* [dø], *de* [də], / *dais* [dɛ]; *des, dé* [de]  
(*il*) *écoeure* [ekœʀ] / *équerre* [ekɛʀ]  
(*il*) *émeut* [emø] / *aimer* [eme]  
*gueux* [gø] / *gai, gay, guet* [ɛ]; *gué* [ge]  
*guerre* [gœʀ] / *guère* [gɛʀ]  
*haineux* [enø] / *ainé* [ene]  
*heurt, heure* [œʀ] / *air, aire, ère, (il) erre* [ɛʀ]  
*hideux* [idø] / *idée* [ide]  
*je* [ʒə], *jeu* [ʒø] / *j'ai* [ʒɛ]; *j'aie, jet, jais* [ʒɛ]  
*leur, leurre* [lœʀ] / *l'air* [lɛʀ]  
*masseur* [masœʀ] / (*il*) *macère* [masɛʀ]  
(*il*) *meurt* [mœʀ] / *mère, mer, maire* [mɛʀ]  
*meute* [møt] / (*qu'il*) *mette* [mɛt]  
*neuf* [nœf] / *nef* [nɛf]  
*noeud* [nø]; *ne* [nə] / *né, nez* [ne]  
*peu, (il) peut* [pø] / *paix, paie, pet* [pɛ]  
*peur* [pœʀ] / *père, pair, paire, pers* [pɛʀ]  
*pleurs, (il) pleure* [plœʀ] / *plaire* [plɛʀ]  
*queue* [kø], *que* [kə] / *quai* [kɛ]  
*seul* [sœl] / *sel, selle, celle* [sɛl]  
*sœur* [sœʀ] / *serre* [sɛʀ]  
(*je*) *veux* [vø] / (*je*) *vais* [vɛ]

Poniższe zdania pokazują, jak zmiana wymowy z [ø] lub [œ] na [ɛ] powoduje radykalną zmianę znaczenia:

*Il est à l'heure. / Il est à l'air.*  
*C'est un petit feu. / C'est un petit fait.*  
*Il est sans peur. / Il est sans père.*  
*Je veux m'en aller. / Je vais m'en aller.*  
*Il y a un jeune en trop. / Il y a un gène en trop.*  
*Ses sœurs sont belles. / Ses serres sont belles.*

### Różnica między [y] a [i] i [u]

Nieobecne wśród polskich samogłosek [y]<sup>6</sup> bywa mylone z [i] (wymowa *sali* [sali] 'zabrudzony' zamiast *salut* [saly] 'cześć'), rzadziej z [u] (wymowa *rousse* [rus] 'ruda' zamiast *russe* [rys] 'rosyjski, -a'). Poniżej podajemy słowa i wyrażenia, dla których zamiana [y] na [i] powoduje radykalną (a czasami też zabawną) zmianę znaczenia:

*bûche* [byʃ] / *biche* [biʃ]  
*bus* [bys] / *bis* [bis]  
*buse* [byz] / *bise* [biz]  
*débuter* [debyte] / *débiter* [debite]  
*dû, du* [dy] / (*je*) *dis, (il) dit* [di]  
*dur, (il) dure* [dyʀ] / *dire* [dir]  
*éluder* [elyde] / *élider* [elide]

*ému* [emy] / *émis* [emi]  
*fugue* [fyg] / *figue* [fig]  
*lu* [ly] / *lit* [li]  
*a lutté* [alyte] / *alité* [alite]  
*mule* [myl] / *mille* [mil]  
(*il*) *mute* [myt] / *mythe, mite* [mit]  
*nu* [ny] / *ni, nid* [ni]  
*nul, nulle* [nyl] / *Nil* [nil]  
*pu, pus* [py] / *pie* [pi]  
*pur* [pyʀ] / *pire* [piʀ]  
*rhume* [rym] / *rime* [rim]  
*ruche* [ryʃ] / *riche* [riʃ]  
*rude* [ryd] / *ride* [rid]  
*sur, sûr* [syʀ] / *cire, sire* [sir]  
*une* [yn] / *in* [in]<sup>7</sup>  
*vu, vue* [vy] / *vie, (il) vit* [vi]

I jeszcze kilka zdań pokazujących różnice znaczeń:

*Appelle Jules. / Appelle Gilles.*  
*C'est pur. / C'est pire.*  
*Il aurait dit... / Il aurait dû...*  
*Quelle buse! / Quelle bise!*  
*J'ai vu des nus. / J'ai vu des nids.*

Poniższa seria słów i wyrażen ilustruje natomiast zmianę znaczenia przy zamianie [y] na [u]:

*abus* [aby] / *à bout* [abu]  
*hutte* [yt] / *août* [utr]  
*as-tu?* [aty] / *atout* [atu]  
*opus* [ɔpys] / *au pouce* [opus]  
*bulle* [byl] / *boule* [bul]  
*bu* [by] / *bout* [bu]  
*q<sup>8</sup>* [ky] / *cou* [ku]  
*cuve* [kyv] / (*il*) *couve* [kuv]  
*débuter* [debyte] / *débouter* [debute]  
*du, dû* [dy] / *doux* [du]  
*aigu* [egy] / *égout* [egu]  
*flux* [fly] / *flou* [flu]  
*fugue* [fyg] / *fougue* [fug]  
*fut* [fy] / *fou* [fu]  
*huppe* [yp] / *houpe* [up]  
*jus* [ʒy] / (*il*) *joue* [ʒu]  
(*il*) *jure* [ʒyʀ] / *jour* [ʒur]  
*lu* [ly] / *loup* [lu]  
*il a lu* [ilaly] / *il alloue* [ilalu]  
*Luc* [lyk] / *look* [look]<sup>9</sup>  
*mue* [my] / *mou* [mu]  
*mule* [myl] / *moule* [mul]  
*nu* [ny] / *nous* [nu]  
*pu, pus* [py] / *pou* [pu]

puce[pys] / pouce, pousse [pus]  
 pull [pyl] / poule [pul]  
 pur [pyr] / pour [pur]  
 rue [ry] / roue [ru]  
 su [sy] / sou, sous [su]  
 sud [syd] / soude [sud]  
 sur, sûr [syR] / sourd [sur]  
 tu [ty] / tout, tous [tu]  
 vue [vy] / vous [vu]

Zmianę znaczenia widać też dobrze w zdaniach:  
*Il est au-dessous de tout. / Il est au-dessus de tout.*  
*Elle s'est tue. / Elle sait tout.*  
*Elle est pure. / Elle est pour.*  
*Tu es sourd. / Tu es sûr.*  
*Il est tout fou. / Il est touffu.*  
*Il est à nu. / Il est à nous.*  
*Vous rugissez. / Vous rougissez.*  
*Prends cette roue. / Prends cette rue.*

Samogłoska [y] ma też swój półsamogłoskowy (niesylabotwórczy) odpowiednik [ɥ], równie – jeśli nie bardziej – kłopotliwy dla Polaków, dla których jest on niemal nie do odróżnienia od niesylabotwórczego [u], czyli półsamogłoski [w]<sup>10</sup>. Różnica wymowy między [ɥ] i [w] pojawia się m.in. w poniższych parach minimalnych:

buée [bɥe] / bouée [bwe]  
 enfui [ãfɥi] / enfoui [ãfwɥi]  
 juîn [ʒɥɛ̃] / joint [ʒwɛ̃]  
 lui [lɥi] / Louis [lwɥi]  
 (qu'il) luise [lɥiz] / Louise [lwɥiz]  
 leur [lɥœR] / leur [lwœR]  
 luiR [lɥiR] / luiR [lwɥiR]  
 muette [mɥet] / mouette [mwet]  
 nuée [nɥe] / nouer [nwɛ]  
 huit [ɥi]<sup>11</sup> / oui [wi]  
 (se) ruer [Rɥe] / rouer [Rwɛ]  
 (il) suait [sɥɛ] / souhait [swɛ]  
 suite [sɥit] / sweat [swit]

### Różnica między [a] i [ɑ]

Różnica między tymi samogłoskami istnieje nadal w wymowie kanadyjskiej, przestała natomiast być istotna we współczesnej francuszczyźnie, przede wszystkim ze względu na nieliczne pary minimalne. Różnica między *pâte* i *patte*, *âne* i *Anne* czy *mâle* i *mal* opiera się zatem nie tyle na artykulacji, co na różnej długości samogłoski<sup>12</sup>. W transkrypcji słownikowej mamy zatem odpowiednio [pat] i [pat], [an] i [an], [mal] i [mal], natomiast

w wymowie wielu frankofonów zamiast [a] usłyszymy raczej przedłużone [ɑ].

### Samogłoski nosowe

Język polski jest jednym z trzech języków europejskich (obok francuskiego i portugalskiego), w których występują samogłoski nosowe; dzięki temu sama kwestia artykulacji nosowej nie stanowi problemu dla polskich uczniów. Nieobca jest im również (choć raczej w praktyce niż od strony teoretycznej) kwestia utraty nosowości: we francuskim zjawiska uwarunkowanego stricte fonetycznie, gdyż związanego z pewnym typem łączy międzywyrazowych (fr. *liaison*)<sup>13</sup>.

Język polski ma oznaczenia literowe dla dwóch samogłosek nosowych: nosowego otwartego e [ɛ̃] oraz nosowego otwartego o [ɔ̃], które występują także w języku francuskim; ich wymowa nie sprawia zatem Polakom problemu<sup>14</sup>. Trzecia z francuskich samogłosek nosowych – otwarte zaokrąglone e [œ̃] – we współczesnej francuszczyźnie została utożsamiona z niezaokrąglonym [ɛ̃]<sup>15</sup>. Tak więc w praktyce jedyną trudnością pozostaje odróżnienie fonemów z pary [ã] / [ɔ̃].

### Różnica między [ã] i [ɔ̃].

Oprócz licznej serii par minimalnych *participle présent / impératif* (lub 1 os. l.mn. czasu teraźniejszego), typu *alarmant* [alarmã] / *alarmons* [alarmɔ̃], *chantant* [ʃãtã] / *chantons* [ʃãtɔ̃], przyjrzyjmy się poniższym przykładom:

*ambre* [ãbr] / *ombre* [ɔ̃br]  
*l'ange* [ãʒ] / *longe* [ɔ̃ʒ]  
*angle* [ãgl] / *ongle* [ɔ̃gl]  
*Andes* [ãd] / *onde* [ɔ̃d]  
*anse* [ãs] / *once* [ɔ̃s]  
*attends* [atã] / *a-t-on* [atɔ̃]  
*ballant* [balã] / *ballon* [balɔ̃]  
*banc, ban* [bã] / *bond* [bɔ̃]  
*blanc* [blã] / *blond* [blɔ̃]  
*bouillant* [bujã] / *bouillon* [bujɔ̃]  
*branche* [brãʃ] / *bronche* [brɔ̃ʃ]  
*quand, quant, camp* [kã] / *qu'on* [kɔ̃]<sup>16</sup>  
*campagne* [kãpaŋ] / *compagne* [kɔ̃paŋ]  
*sans, cent, sang* [sã] / *(ils) sont, son* [sɔ̃]  
*dément* [demã] / *démon* [demɔ̃]  
*dans, dent* [dã] / *dont, don* [dɔ̃]  
*faon* [fã] / *(ils) font* [fɔ̃]  
*fente* [fãt] / *fonte* [fɔ̃t]  
*(qu'il) fende* [fãd] / *(qu'il) fonde* [fɔ̃d]  
*France* [frãs] / *fronce* [frɔ̃]  
*grande* [grãd] / *gronde* [grɔ̃d]  
*(il) hante* [ãt] / *honte* [ɔ̃t]

*langue* [lãg] / *longue* [lõg]  
*lent* [ãl] / *long* [lõ]  
*(il) mande* / *monde* [mõd]  
*marrant* [marã] / *marron* [marõ]  
*menthe, (qu'il) mente* [mãt] / *(il) monte* [mõt]  
*pan, paon* [pã] / *pont* [põ]  
*patient* [pasjã] / *passion* [pasjõ]  
*(il) pense, (il) panse* [pãs] / *(il) ponce* [põs]  
*pente* [pãt] / *ponte* [põt]  
*pendre* [ã] / *pondre* [õ]  
*rance* [rãs] / *ronce* [rõd]  
*rang* [rã] / *rond* [rõ]  
*ranger* [rãze] / *ronger* [rõze]  
*(qu'il) rende* [rã] / *ronde* [rõ]  
*répandre* [repãdr] / *répondre* [repõdr]  
*tente, tante* [tãt] / *tonte* [tõt]  
*tant, temps, taon* [tã] / *thon, ton* [tõ]  
*tendre* [tãdr] / *tondre* [tõdr]  
*tranche* [trãf] / *tronche* [trõf]  
*tremper* [trãpe] / *tromper* [trõpe]  
*il vend* [vã] / *ils vont* [võ]

Nie są to oczywiście wszystkie możliwe pary słów<sup>17</sup>; inwencji nauczycieli pozostawiamy tym razem stworzenie na ich podstawie zdań mogących służyć za materiał ćwiczeniowy.

### Spółgłoski

System spółgłoskowy języka francuskiego w zasadzie nie sprawia Polakom trudności, i nie bez przyczyny: praktycznie wszystkie spółgłoski francuskie występują też w języku polskim<sup>18</sup> (wspomniana na wstępie „francuska” wymowa *r* nie ma nigdy roli różnicującej, więc szlifowanie tej spółgłoski można potraktować jako rozrywkę, a nie konieczność).

Problemem często zaniedbywanym przez nauczycieli jest natomiast pewna właściwość polskiej wymowy, która może mieć zasadniczy wpływ na zrozumienie, a mianowicie – typowe dla polszczyzny ubezdźwięcznianie spółgłosek dźwięcznych. Ma ono miejsce w sąsiedztwie innej spółgłoski bezdźwięcznej (wskutek tego słowa *krzyk* i *kszyk* brzmią identycznie), a także w wygłosie, tj. na końcu wyrazu (*Bóg, Bug* i *buk* to [buk], *jeź* i *jesz* to [jɛʃ]). Choć ten ostatni typ dwuznaczności występuje często, nie sprawia jednak większych problemów w komunikacji, bo w razie wątpliwości zawsze można odwołać się do innej formy słowa, która pozwoli ujednoznaczyć wypowiedź (*mówię o* [bugu], *nie o* [buku]). Polskie mechanizmy ubezdźwięczniania uczniowie przenoszą automatycznie na francuski, co nie zawsze bywa korzystne: wprowadzie

ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe we francuskim działa tak samo jak w polskim (dzięki czemu np. wyraz *absent* bez wahania zostanie wymówiony jako [apsã], a *vodka* jako [võtkã]), ale zasadnicza różnica pojawia się w przypadku spółgłosek kończących wyraz. Co prawda bywa, że forma sąsiedniego wyrazu albo szerszy kontekst pozwolą właściwie odgadnąć intencje mówiącego, lecz nieporozumienia zdarzają się niepomierne częściej.

### Spółgłoska dźwięczna vs. spółgłoska bezdźwięczna (na końcu słowa)

Uwaga: różnicy w wymowie (spółgłoska dźwięczna/bezdźwięczna) towarzyszy w niektórych przypadkach wydłużenie poprzedzającej ją samogłoski, czego nie zaznaczamy jednak w poniższych przykładach, jako że zjawisko to zachodzi tylko w pozycji akcentowanej.

*(il) aggrave* [agrãv] / *(il) agrafe* [agrãf]  
*(il) allège* [alɛz] / *(il) allèche* [alɛʃ]  
*(il) boude* [bud] / *(il) boute* [but]  
*chose* [ʃoz] / *chausse* [ʃos]  
*(il) commande* [kõmãd] / *(il) commente* [kõmãt]  
*(il) évide* [evid] / *(il) évite* [evit]  
*(il) fige* [fiʒ] / *(il) fiche* [fiʃ]  
*(il) gave* [gãv] / *(il) gaffe* [gãf]  
*(il) lèse* [lɛz] / *(il) laisse* [lɛs]  
*(il) rode* [rõd] / *(il) rote* [rõt]  
*(il) vise* [viz] / *(il) visse* [vis]  
*âge* [ãʒ] / *hache, hasch* [ãʃ]  
*(il) aide* [ɛd] / *(vous) êtes* [ɛt]  
*base* [baz] / *basse* [bas]  
*bave* [bãv] / *baffe* [bãf]  
*beige* [bɛʒ] / *bêche* [bɛʃ]  
*blog* [blõg] / *bloc* [blõk]  
*bouge* [buʒ] / *bouche* [buʃ]  
*braise* [brɛz] / *Bresse* [brɛs]  
*brève* [brɛv] / *bref* [brɛf]<sup>19</sup>  
*cage* [kãʒ] / *cache, cash* [kãʃ]  
*case* [kaz] / *casse* [kas]  
*(il) cède* [sɛd] / *cette* [sɛt]  
*chauve* [ʃov] / *chauffe* [ʃof]  
*code* [kõd] / *cotte* [kõt]  
*coude* [kud] / *(il) coûte* [kut]  
*douze* [duz] / *douce* [dus]  
*fatigue* [fatig] / *phatique* [fatik]  
*herbe* [ɛrb] / *herpe* [ɛrp]  
*gage* [gãʒ] / *(il) gâche* [gãʃ]  
*grave* [grav] / *graphie* [graf]  
*grève* [grɛv] / *greffe* [grɛf]  
*mage* [mãʒ] / *mâche* [mãʃ]

*marge* [marʒ] / *marche* [marʃ]  
*mode* [mɔd] / *motte* [mɔt]  
*onde* [ɔ̃d] / *honte* [ɔ̃t]  
*phase* [faz] / (*qu'il*) *fasse* [fas]  
*rade* [rad] / *rate* [rat]  
*ride* [rid] / *rite* [rit]  
*rose* [roz] / *rosse* [ros]  
*sage* [saz] / (*qu'il*) *sache* [saʃ]  
*serbe* [sɛrb] / *serpe* [sɛrp]  
*vide* [vid] / *vite* [vit]

Ta dość długa (choć z pewnością niekompletna) lista par minimalnych zawiera zarówno przykłady, które kontekst pozwoli łatwo różnicować (w szczególności wówczas, kiedy jeden z wyrazów jest rzeczownikiem czy przymiotnikiem, a drugi – czasownikiem), jak i takie, które wystąpić mogą w tych samych konstrukcjach składniowych (np. *Nous sommes douze/douces; C'est une grève/une greffe, un blog/un bloc*).

### Podsumowanie

Co prawda w programie nauczania języka francuskiego kwestie fonetyczne nie zajmują wysokiej pozycji, a nauczyciele często wolą poświęcić więcej czasu na doskonalenie znajomości gramatyki i słownictwa niż wymowy, ale przykłady przytoczone w niniejszym artykule pozwalają zauważyć, że skuteczna komunikacja zależy również od tej ostatniej. Dlatego też mamy nadzieję, że zaproponowany w postaci list par minimalnych materiał leksykalny będzie mógł zostać twórczo wykorzystany przy tworzeniu ćwiczeń, które łącząc aspekt fonetyczny, semantyczny i składniowy, posłużą do rozwijania umiejętności komunikacyjnych uczniów.

### BIBLIOGRAFIA

- Martinet, A., (1974) *La linguistique synchronique*, Paris: PUF.
- Kaneman-Pougatch, M., Pedoya-Guimbretière, E. (1991) *Le plaisir des sons*, Paris: Hatier/Didier.
- Dutka-Mańkowska, A., Pilecka, E. (2008) *Précis de la phonétique du français contemporain*, Warszawa: Wyd. St. Fikusiewicz UWP.
- Pilecka, E., (2013) Po co nam te robaczki? – czyli o pożytkach płynących ze znajomości transkrypcji fonetycznej. W: *Języki Obce w Szkole* nr 1.

### NETOGRAFIA

- <http://seccionbilingueiesdomingoaldivieso.wikispaces.com>
- <http://www.lepointdufle.net/p/phonetique.htm#sons>
- <http://www.laits.utexas.edu/fi/html/toc/map.html#pho>
- <http://www.prononcer.net/progression>

*Autorka składa serdeczne podziękowania doktorowi Radosławowi Kucharczykowi z Zakładu Glottodydaktyki (Instytut Romanistyki UW) za udostępnienie nagrań lekcji francuskiego przeprowadzanych z uczniami polskojęzycznymi, które pozwoliły wzbogacić rozważania teoretyczne konkretnymi obserwacjami dotyczącymi trudności i pułapek fonetycznych.*

**DR HAB. EWA PILECKA** Językoznawca, wykłada w Instytucie Romanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Uczy m.in. fonetyki i gramatyki opisowej języka francuskiego. Jest współautorką podręczników uniwersyteckich z tej dziedziny oraz autorką nowatorskiego programu do nauczania transkrypcji na platformie internetowej.

- 1 W przeprowadzonej wśród licealistów ankiecie była wskazywana jako jedna z głównych przyczyn wyboru francuskiego jako języka obcego, którego chcieliby się uczyć.
- 2 *Kochani, bardzo proszę, napiszcie mi na jakiej zasadzie wypowiada się francuskie r, jak układa się język itp. Nie chcę zrobić z siebie błazna, tylko wystawiać się poprawnie!* – pisze *Asiula* na forum <https://francuski.ang.pl/forum/nauka-jezyka/147579>.
- 3 Tak więc np. równie poprawne będzie *terrestre* z mniej lub bardziej otwartym pierwszym *e*, czy też – w przypadku *o* – wymowa *mauvais* jako [movɛ] lub [m vɛ].
- 4 W tej pozycji pojawia się też – choć znacznie rzadziej – [ø], a decyduje o tym następująca po samogłosce spółgłoska ([ø] wystąpi/występuje przed [z], [ʒ], [t], [d] i [k], natomiast [œ] – przed wszystkimi pozostałymi spółgłoskami).
- 5 Jedynym wyjątkiem jest *jeune* 'młody' [ʒœn] / (*il*) *jeûne* [ʒœn] '(on) pości'; ponieważ jednak kontekst pozwala zidentyfikować bez wahania, o które z tych słów chodzi, dla większości Francuzów różnica w ich wymowie przestała być istotna.
- 6 Warto przy okazji zwrócić uwagę, że [y] nie ma nic wspólnego z głoską, którą słychać w języku polskim np. w słowie *ty*; znak ten w alfabecie fonetycznym odpowiada fonemowi, który można uzyskać wymawiając „i” z ustami ułożonymi „w dzióbek”, jak do wymowy „u”.
- 7 To rzecz jasna anglicyzm!
- 8 Chodzi o nazwę litery; jest również inne słowo o tym samym brzmieniu, którego jednak nie należałoby używać przy nieletnich.
- 9 Znowu anglicyzm!



10 Ta ostatnia występuje też w języku polskim, a zapisywana jest najczęściej jako litera ł (np. w słowach *łapa, pałka*), czasami – jako u (np. w słowie *auto*).

11 W pozycjach z niewymawianym *t*.

12 Szczególnie wyraźnie słychać to w wymowie belgijskiej!

13 Jest to skądinąd temat na oddzielny artykuł...

14 Uwaga: przy korzystaniu z transkrypcji fonetycznej, fonem [õ] bywa przez uczniów mylony z [a] (i odwrotnie) jako że w polskiej pisowni nosowemu *o* odpowiada – z powodów historycznych – litera *a* „z ogonkiem”. Warto zwrócić uczniom uwagę na tę niekonsekwencję! Warto też pokazać, że [ã] występuje w polszczyźnie jako wymowa połączenia *an* w wyrazach zapożyczonych: *finanse, awans, romans*

15 Zjawisko to z pewnością związane jest z faktem, że oprócz dwóch „sztandarowych” przykładów – *brin* [brɛ̃] ‘żdźbło’/ *brun* [brɛ̃] ‘brązowy’, *empreint* [ãprɛ̃] ‘naznaczony’/ *emprunt* [ãprɛ̃] ‘pożyczka’ – brak takich par słów, dla których różnica wymowy łączyłaby się z różnicą znaczenia. Co prawda [ɛ̃] jest nadal obecne w transkrypcji fonetycznej w większości słowników, ale w ustach Francuzów pojawia się coraz rzadziej.

16 Istnieje jeszcze drugie tak samo wymawiane słowo, które tu pomijamy ze względu na jego niecenzuralny charakter.

17 Niektóre słowa, ze względu na ich znaczenie, nie powinny raczej pojawiać się w ćwiczeniach dla uczniów...

18 Wyjątkiem jest [ŋ] ale we francuskim jest ono także „ciałem obcym”, zapożyczonym z angielskiego i występującym jedynie w wyrazach pochodzących z tego języka (np. *parking* [parkiŋ], *standing* [stãdiŋ]). W polskim zapożyczenia z tej serii są zresztą rzadsze (a wymowa dalsza od oryginału, bo – jak w słowie *parking* – najczęściej wyraźnie słychać w nich oddzielnie artykułowane [n] i [g]).

19 Istnieje długa seria par przymiotników i rzeczowników, dla których różnica między rodzajem żeńskim a męskim oparta jest na opozycji spółgłoski dźwięcznej i bezdźwięcznej (np. *active/actif, exclusive/exclusif, neuve/neuf, veuve/veuf...*).